

Som elev i en herrgårdsträdgård på tjugutalet

Av John Kraft

Ur VIOLA-Trädgårdsvärlden 1966-12-29

Ocr-läst från tidningsartikel 2004-12-02

Jag vet inte riktigt hur jag skall börja den här historien, skall det blir ett kåseri eller en kulturhistorisk historia? Jag misstänker att det blir ett sammelsurium av både ock, men jag tror jag börjar med Sonessons Handbok.

Och varför just Sonessons Handbok? Jo, i går kväll flöt det upp ett växtnamn ur minnets dunkla djup, nämligen *Chaerophyllum bulbosum*. Då jag inte var människa till att erinra mig växten ifråga, sökte jag i Krok/Almqvists flora, och mycket riktigt, där stod under familjen Umbelliferae *Chaerophyllum bulbosum* = rotkörvel? Jag tog mig en funderare igen och plötsligt gick det upp en talgdank. Rotkörvel - det måste vara det samma som körvelrova, och det är nu som Sonessons handbok kommer in i sammanhanget. Jag plockade fram den gamle kamraten och slog upp körvelrova, och där fanns den beskriven som "en sällan odlad köksväxt med ätliga, hasselnötsstora om karotter påminnande rotknölar".

Och plötsligt mindes jag växten från herrgårdsträdgården där jag gjorde mina första lärospån. Om jag inte minns fel, liknade den någonting mellan dill och hundkåx, och blev bortåt två meter hög. När jag väl fått fram Sonessons Handbok, började jag bläddra i den. Och allt efter som jag läste om odlingsbeskrivningar och sorter, väckte den gamla minnen till liv, från mina första läroår som trädgårdselev. Innan jag avfärdar den gamla hederliga handboken vill jag inflika, att den väl var den mest lästa boken bland trädgårdselever på den tiden. Den hörde till, trädgårdselevernas attribut liksom blåförklädet och den krokbladiga trädgårdskniven och en högertumme som såg ut som en huggkubbe.

Tjugutalet var väl slutet på herrgårdsträdgårdarnas storhetstid. Depressionen gjorde sig alltmer gällande, och godsen fick allt svårare att hålla sin höga standard. När det började knipa gick det ut över trädgårdarna, där man fick göra större eller mindre inskränkningar, åtminstone vad park och prydnad beträffar.

Jag hade emellertid turen att få uppleva ett par år av den slocknande storhetstiden, med välskötta parker, ekonomiträdgårdar med tonvikten på delikatesser, och exotiska växter.

Jag minns slottet inramat av hundraåriga ekar, lindar och kastanjer. Jag kan ännu se de välskötta gräsmattorna med prunkande rabatter av utplanteringsväxter. Det grevliga vapnet utformat i en rabatt i identiska färger och former av begonior, heliotroper, ageratum och fuchsior m. m.

Jag kan nästan förnimma pelargonernas myskdoft en varm dag med stiltje och åska i luften, eller häggarnas och syrenhäckarnas intensiva doft om våren. Eller höra vindens prassel i dracaenernas bladrossetter på de tre-fyra meter höga stammarna, eller känna smärtan av agavernas stoppnålslånga taggar, när man kom dem för nära vid gräsklippning eller annat arbete. Var gång jag sticker mig på en abborres rygghena, erinras jag alltid om agaver, båda ger upphov till samma molande värk.

Jag nämner dessa exotiska växtslag, därför att de alltid ingick i en varje sommar återkommande grupp, på stora gräsmattan framför slottet, tillsammans med *Phormium*, *Araucaria*, palmer och pelarkaktus.

Första året jag arbetade i trädgården blommade en *Agave americana*. Under sommaren sköt det upp en kraftig, fjällig blomstjälk, som nådde en höjd av åtta meter, inberäknat själva blomställningen, som var granlik och med tusentals av nektardrypande blommor.

När hösten närmade sig och agaven nyss slagit ut i full blom, släpades den flera hundra kilogram tunga plantan in i slottshallen, där den kom att stå i en miljö som var nog så kosmopolitisk. För på väggarna i den fyra våningar höga hallen satt uppstoppade djurhuvuden och hornkronor från både in- och utlandet. Där fanns giraff, indisk och afrikansk noshörning, flodhäst och en massa andra skallar.

På golvet låg hudar av lejon, tiger, isbjörn och leopard, alla med uppstoppade huvuden och gapande käftar.

Parken var ett stort konto, men hade för åtskilliga år sedan varit ändå större. För utanför den egentliga parken, som omslöt själva slottet och trädgården, fanns en gammal förvildad park, som anlagts på gamla grevens tid. Man kunde ännu skönja igenvuxna kör- och ridvägar och slingrande stigar. Där fanns ett par planteringar av en ordinär kyrkas storlek, som kallades, dels lindtemplet och dels grantemplet, redan då av fullvuxna träd, och nu helt borta skulle jag tro.

Där fanns ett mycket vackert bestånd av abies, pleas- och pinusarter, alla storvuxna och välutvecklade. De stränga krigsvintrarna ödelade väl de flesta tyvärr. Där fanns dessutom många förvuxna buskage och i kanterna på dessa växte synnerligen rikligt med Liliurn bulbiferum, Brandliljan, eller Tulipa silvestris, vild tulpan, som den kallades. Där fanns även på ett skuggigt och relativt fuktigt ställe Fragaria moschata, parksmultron. Vi kallade dem alltid vilda jordgubbar. Bären blev rätt stora och toppiga och hade en ljusröd färg med mycket fin arom. Vildfloran var dessutom synnerligen riklig och välrepresenterad.

Väster om slottet och parken låg ekonomiträdgården och fruktodlingarna.

Där fanns fyra växthus av den gamla modellen, som uppvärmdes medelst ugnar och värmekanaler. Stora växthuset, som låg mot trädgårdsmästarebostaden, var dels palmhus och dels krukväxthus. De tidigare nämnda agaverna och Phormium m. m. arrangerades under vinterhalvåret som en vinterträdgård.

Krukväxterna odlades till stor del på stellingen högt upp under glaset, och det fordrades inte så lite av akrobatteknik att vattna och sköta dem.

Vinhuset som låg upp emot vägen var ett sydvänt pulpettakhush. Där odlades Frankenthaler, persikor och tomater.

Ett av husen användes sommartid till gurkor, vanligen Rochford eller Vestervang. Under hösten och vintern avlöste kulturerna varandra, såsom cyklamen, hortensior, cinerario eller krukrosor.

Det fjärde huset användes nästan uteslutande till rosor. Där odlades rosorna både på bäddar och i lådor. Sorterna var Hadley, Ulrich Brunnar, Fisher Holmes, Ophelia med flera.

Intill växthuset låg bänkgården. Bänkfönstermättet var, om jag inte minns fel, 105 x 160 cm. Då tillgången på stallgödsel var i det närmaste obegränsad lades uteslutande varmbänk, och vi startade mycket tidigt. Som första kultur hade vi vanligen spenat, rädisor, dill och morötter. När förkulturen var avskördad sattes meloner och gurkor. Gurksorterna var Arboga, Stockholms torg eller Edsby gård. Mäster höll sig förresten med egen stam, som han själv gjorde urval i. När vi skördade gurkor fick vi alltid se upp så vi inte plockade de stora "grissuggorna", som vi kallade frögurkorna, för de skulle ju ligga och mogna.

Melonsorterna minns jag inte, men jag vet att mäster tog frö även av dem, så det var väl någon egen stam gissar jag.

Söder om bänkgården låg den gamla trädgården, som var indelad i rektangulära kvarter, kantade med fruktträd av alla de slag.

Mellan kvarteren gick grusgångar, vilka var kantade med mahonia eller perenna växter. Vissa av kvarteren var helt fyllda med bärbuskar, medan andra hölls öppna för odling av jordgubbar, kronärtskockor, diverse grönsaker och blommor, och som jag inledningsvis nämnt, hade vi ett kvarter med körvelrova.

Fruktodlingen var synnerligen omfattande, åtminstone vad sortimentet beträffar. De äldsta träden var mycket höga, särskilt en del päronträd. Hur vi än skarvade stegar och klättrade kunde vi endast nå en del av kronan. Så det var si och så både med beskärning och plockning. Jag vill inte gå in på sortimentet, men vill som hastigast nämna blodpäron. De r gjorde rätt för namnet, för de var

rödstrimmiga i köttet som en blodapelsin.

Bland äpplesorterna må nämnas Borgherre, vilken vi kallade bullerhus. Frukterna blev mycket stora och skramlade som en skallra när man ristade dem. Dessutom hade vi järnäpplen. Det var en besynnerlig frukt, för den höll sig nästan över hela året. Frukterna var så hårda att hästarna inte gärna åt dem, hur glada de än var i äpplen.

Eleverna som bodde i trädgården fick hålla sig maten själva. Det var vanligt att de indelade sig i matveckor. Den elev som hade matvecka fick gå en timme före middagen för att koka potatis och ställa i ordning middagen så gott han kunde. Många gånger var det nog så och så med kokkonsten. Jag hörde en gång berättas om en elev som skulle koka rabarberkräm. Han rörde ihop en gröt på hälften rabarber och hälften potatismjöl och kokade smörjan en timme. Den krämen bet varken såg eller yxa på, så don använde den till huggkubbe i flera år.

Beträffande herrgårdsträdgårdsmästarna, så var det ett mångkunnigt släkte, med stor yrkesskicklighet. Om man besinnar alla arbetsuppgifter som ålåg dem med skötsel av både park och trädgård, och det stora växtsortiment som i allmänhet hölls, så var det inte alltid någon lätt uppgift.

Dessutom satte de i allmänhet en ära i att hålla ogräsfritt och prydligt putsat över allt. Och ändå var det många som började specialisera sig på vissa kulturer, som lämpade sig bäst på platsen.

När depressionen satte in på allvar mot slutet av trettitalet, startade många egna företag eller fick arrendera trädgårdarna där de varit anställda.

I dag torde det inte finnas många herrgårdsträdgårdar kvar, som tillnärmelsevis håller den standard på sin park som var vanligt i seklets början. En viss renässans kan stundom skönjas tack vare bättre ekonomiska förhållanden, men en återgång till den gamla tidens omfattande och storslagna anläggningar är väl knappast att förvänta. Det är märkligt att det i Danmark ännu finns herrgårdar som bevarat och underhållit sina trädgårdar i långt större utsträckning än i vårt land.